

Dünya İnsan Bilimleri Dergisi

World Journal of Human Sciences

ISSN: 2717-6665

Temmuz 2025

Cilt/Volume: 2025

Sayı/Issue: 2

Lozan Barış Konferansı'nın Kesildiği Dönem Büyük Millet Meclisi'nde Yaşananlar

Events in Grand National Assembly's during the Period when the Lausanne Peace Conference was Interrupted

Sezai Kürşat Ökte*

Özet

Kurtuluş Savaşı'nın silahlı çatışma evresini nihayetlendiren Mudanya Mütarekesi sonrası, 20 Kasım 1922'de toplanan ve Doğu'da barışın sağlanmasını amaçlayan Lozan Barış Konferansı, 4 Şubat 1923'te kesintiye uğramıştır. Zorunlu olarak yurda dönen Türk Delegeler Heyeti, kendilerine verilen taslak projede gerekli düzeltmeleri yaparak, gelişmeler hakkında Meclisi bilgilendirmek ve onayını almak durumundadır. Asıl önemlisi ise barışın temini ve sürekliliği için gerekli uluslararası ortamın yeniden oluşturulmasıdır. İşte bu çalışmada kesinti sürecinde, konferansa yönelik olarak Türkiye'de yaşanan gelişmeler incelenmiştir. Öncelikle Büyük Millet Meclisi'nin yaşananlara bakışı araştırılmış, daha sonra taslak projede yapılan değişiklikler ele alınmıştır. Meclis kararı doğrultusunda heyet görevine devam etmiş, konferansın 23 Nisan 1923'te yeniden düzenlenmesini ve barışın kalıcı olmasını sağlamıştır. Araştırma esnasında detaylı olarak üzerinde durulan, "Lozan Barış Konferansı" ile ilgili literatüre kazandırıldığı değerlendirilen kaynak; "Düvel-i Müttetika Tarafından Teklif Olunan Muahede-i Sulhiye ve Mukavelat Projeleri ve Türkiye'nin Teklif Ettiği Tadilat" isimli, 1339 (1923) yılında basılmış eski Türkçe bir kitaptır. Söz konusu doküman hakkında yapılmış bir çalışma tespit edilememiştir. Günümüze kadar gelen araştırmaların hemen tamamı Fransızca

* Sorumlu Yazar/Corresponding author: Dr., sezaioekte@gmail.com, ORCID: 0000-0002-5272-142X.

Atıf/Citation: Ökte, S.K. (2025). Lozan Barış Konferansı'nın Kesildiği Dönem Büyük Millet Meclisi'nde Yaşananlar. *Dünya İnsan Bilimleri Dergisi*. 2025 (2), 223-250.

olan eserlerden (*Lozan Barış Konferansı Tutanak ve Belgeler*; Haz. Seha, L. Meray, 1969) ve konferans süresince tutulan notlardan oluşturulmuştur. Amacımız çeşitli çalışmalarda yer alan hususların, taslak projedeki teklifler hakkında yapılan değişikliklerin bir bütün halinde, Türkçe eserin aslından yararlanılarak okuyucuya sunulmasıdır.

Anahtar Kelimeler: Lozan Barış Konferansı, Konferans Kesintisi, Lozan Proje Taslağı, Taslak Projede Değişiklikler.

Abstract

After the Armistice of Mudanya, which ended the armed conflict phase of the War of Independence, the Lausanne Peace Conference, which was held on November 20, 1922 and aimed to ensure peace in the East, was interrupted on February 4, 1923. The Turkish Delegation, which was forced to return to the country, had to make the necessary corrections to the draft project given to them, was in a position to inform the Assembly about the developments and obtain its approval. The most important thing was to re-create the international environment necessary for the establishment and continuity of peace. Thus, in this study, the developments in Turkey regarding the conference during the interruption period were examined. Firstly, the Grand National Assembly's perspective on what happened was examined, and then the changes made in the draft project were analyzed. In line with the decision of the Assembly, the delegation continued its duty and ensured that the conference was reorganized on April 23, 1923, and that the peace was permanent. The source that was discussed in detail during the research and was considered to have contributed to the literature on the "Lausanne Peace Conference" was an old Turkish book published in 1339 (1923) whose title was "Düvel-i Müttefika Tarafından Teklif Olunan Muahede-i Sulhiye ve Mukavelat Projeleri ve Türkiye'nin Teklif Ettiği Tadilat." No study on the document in question could be identified. Almost all of the research that has survived to date has been compiled from works in French (Lozan Barış Konferansı Tutanak ve Belgeler; Haz. Seha, L. Meray, 1969) and notes taken during the conference. Our aim is to present the issues included in various studies and the changes made to the proposals in the draft project to the reader as a whole, with the help of the original Turkish work.

Keywords: Lausanne Peace Conference, Conference Interruption, Lausanne Project Draft, Changes in the Draft Project.

Giriş

Türklerin “Kurtuluş Savaşı” ile Anadolu’da kazandığı kesin sonuçlu başarının siyasi ortamda onayı, 11 Ekim 1922’de Müttefik Devletler ile Türkiye Büyük Millet Meclisi arasında imzalanan Mudanya Mütarekesi ile gerçekleşmiş, barışı sağlamaya yönelik engeller ortadan kalkmıştır. Türkiye ile İtilaf Devletleri arasında kalıcı barışı sağlamak için 20 Kasım 1922’de toplanan “Lozan Barış Konferansı”nda, Türkiye’yi Dışişleri Bakanı İsmet (İnönü) Paşa başkanlığındaki heyet temsil etmiş, konferans 4 Şubat-23 Nisan 1923 arasında kesintiye uğramıştır. 24 Temmuz 1923 tarihinde imzalanan antlaşma hakkında Mustafa Kemal Paşa; “Lozan Muahdesi, Türk Milleti aleyhine, asırlardan beri hazırlanmış ve Sevr muahedenamesiyle ikmal edildiği zannedilmiş, büyük bir suikastın inhidamını (yıkılışını) ifade eden bir vesikadır. Osmanlı devrine ait tarihte eşi geçmemiş bir siyasi zafer eseridir” demek suretiyle, Türk Milleti’nin varlığı ve bağımsızlığı için ne kadar önemli olduğunu açıkça vurgulamaktadır (Hakimiyet-i Milliye, 24 Mart 1933: 1)

Bu araştırmada; konferansın kesintiye uğradığı süreçte Türk Delegeler Heyeti’ne verilen antlaşma projesinde yapılan değişiklikler ile meclis gizli görüşmelerinde yaşananlar, tutanaklar ve dönemin basını izlenerek ortaya konulmaya çalışılmıştır. İzlenen yöntem itibarıyla özgün kaynaklardan yararlanılmıştır.

Konferansın ilk bölümünden anlaşıldığı üzere İngiltere, yeni kurulan Türk Devleti’ni bir türlü içine sindirememiştir. Yaşanmakta olan ikiliği devam ettirmeğe, Sevr benzeri bir antlaşmayı dayatmaya uğraşmaktadır. Fransa ve İtalya ise bu siyaseti tam manasıyla onaylamamakla birlikte, kapitülasyonların sürmesine gayret etmişlerdir. Türkiye’yi Lozan’da temsil eden heyet ise bu ortamda, adeta “Milli Mücadele”nin devamına çalışmış, kısmen de başarılı olmuştur. Öncelikle İngiltere’nin yeni Türk Devleti’nin varlığını ve taleplerini benimsemesi, Fransa ve İtalya’nın ise kapitülasyonlar, mali ve iktisadi hususlardan ödünler vermesi beklenmektedir. Konferansın ilk bölümünde “Musul Sorunu, Trakya Hudutları’nın belirlenmesi, mali ve iktisadi hususlar ile kapitülasyonlar” henüz çözümlenememiştir. Bunlara ilaveler yapılarak bir antlaşma taslağı (proje tasarısı) hazırlanmış ve 31 Ocak 1923’te Türk Heyeti’ne verilmiştir. İsmet Paşa, taslağı incelemek üzere süre istemiş, ancak İngiltere Heyet Başkanı Lord Curzon ve diğer temsilcilerin bölgeyi terk etmesi üzerine yapılacak bir şey olmadığını anlamıştır. Bütün çabalara rağmen konferans kesilmiş, barış engellenmek üzeredir. Fakat gene de bir ihtimal vardır. Çünkü İngilizlerin barışa engel olarak düşündükleri bazı konular çözümlenmiş, sorun kalmamış gibidir. İngilizler de barış yapmayı arzulamaktadır. Önem verdikleri hususların başında; “Boğazlar” konusu gelmektedir. “Musul” savaş için bir

gerekçedir, ancak “Cemiyet-i Akvam’ın hakemliği” bu konuda rahatlamalarını sağlamıştır (Cebesoy, 2007: 274-289). İsmet Paşa, Bükreş’ten 10 Şubat’ta gönderdiği telgraflarla Mustafa Kemal Paşa ve Rauf (Orbay) Bey’e çağrıda bulunarak, barışı sağlamak için henüz şanslarının olduğunu, Ankara’ya dönene kadar durumun kontrol altında tutulmasını istemiştir (Şimşir, 1990: 512-513). Zira barıştan yana olmasına rağmen, Meclise ve Mustafa Kemal Paşa’ya danışmadan sorumluluğa girmek düşüncesinde değildir. Karşılıklı olarak bekleyen orduların yarattığı risk ve masrafın farkında olup, barışa ulaşmadaki gecikmelerden de endişe duymaktadır (Demirci, 2011: 134-139).

Üzerinde durulması gereken asıl konu ise; katılımcı ülkelerin konferans sürecindeki tutumlarını değiştirerek, görüşülen konuların tamamını bir proje haline getirmeleridir. Konferansın kesilmesi durumunda sorumluluktan kurtulma amacı taşıyan bu davranışın; herhangi bir devletin çıkarları uğruna savaşa girmesi halinde, sorunun genele ait olmasına, uluslararası kamuoyunun da sorumlu olarak Türkiye’yi görmesine yönelik olduğunu değerlendirmek mümkündür (Cebesoy, 2007: 294).

1. Büyük Millet Meclisi Gizli Görüşmeleri

20 Kasım 1922 - 4 Şubat 1923 tarihleri arasında Lozan’da yapılan görüşmeler ve yaşanan gelişmeler hakkında, Türk Heyetinden İsmet Paşa, Rıza Nur ve Hasan (Saka) Beyler kendileriyle ilgili konularda, 2-3 Mart’ta yapılan “Gizli Oturum”larda, Bakanlar Kurulu’na ve Milletvekillerine bilgi vermişlerdir. Milletvekilleri de bu hususlar hakkında 3 ile 6 Mart arasında görüşlerini bildirmişler, alınan kararlar 6 Mart 1923’de oylamaya sunulmuştur. (Hakimiyet-i Milliye, 2-9 Mart 1923).

Bakanlar Kurulu ile heyetin görüşmesi alınan kararlar çerçevesinde olmuş, konferansın geleceği hakkında olumlu bir kanaate varılmıştır. İkinci Grup üyelerinden bazıları ise gelişmelere olumsuz yaklaşmaktadır. Kamuoyu; konferansın kesilmesinden endişelidir. Bütün memlekette barış olacak mı? Olmayacak mı? Endişesi hâkimdir. Meclis müzakereleri esnasında; İsmet Paşa ve Mustafa Kemal Paşa doğrudan hedef alınmakta, özellikle geçmişte yaşananlar gündeme getirilmektedir. “Daha önce birbirleriyle yaptıkları görüşmelerde bazı kararlara varıldığı düşüncesiyle” her türlü tenkit ve karalamalar yapılmıştır. Başbakan Rauf Bey ise Mustafa Kemal ve İsmet Paşalarla aynı görüşleri taşımaktadır. Ancak, meclisin önemli bir bölümü barışın sağlanamamasının sorumlusu olarak İsmet Paşa’yı görmektedir. Duruma “Barış fırsatı kaçırıldı” olarak bakılmaktadır. Ayrıca “Misak-ı Milli”nin dikkate alınmaması, gerçekleştirilmemesi de gündemi oluşturmaktadır. Mustafa Kemal Paşa aleyhine birikmiş olan

bütün husumetler dile getirilmekte, özel yaşamı sorgulanmakta, aslı olmayan bir çok şey de eklenerek adeta dedikodu yapılmaktadır. Mustafa Kemal Paşa ise bunların hepsini ilk günden itibaren önlemeye çalışmıştır. (İnönü, 2009: 262-272).

1.1. Konferans Hakkında Genel Durum

Lozan Barış Konferansı'nın 4 Şubat 1923'te kesilmesiyle, heyetle beraber yurda dönen İsmet Paşa, meclis gizli görüşmelerinde, yaşanan gelişmeler hakkında bilgi vermiştir. İlk dönemde görüşülen konular üç grup halinde gündeme gelmiş ve tartışılmıştır. Siyasi meseleler, arazi, hudutlar, boğazlar, azınlıklar ile diğer bazı hususları içeren ve İngiliz temsilcisi tarafından yönlendirilen konularda; Trakya Hududu'nun Meriç Nehri batısından geçmesi, Karaağaç'ın Yunanlılara verilmesi, Musul Meselesi'nin İngiltere ile bir yıl içerisinde çözülmesi başlıca sorunlar olarak göze çarpmaktadır. Ayrıca, Ege Denizi adalarının İtalyanlara ve Kıbrıs'ın İngilizlere verilmesi de gündemdedir. Fransız temsilcisi tarafından koordine edilen mali ve iktisadi meseleler, belirli bir oranda çözümlenmiştir. Balkan Savaşları'ndan itibaren Osmanlı Devleti'nden ayrılan, kendilerine toprak verilen ülkeler arasında borçların paylaşılması tasarlanmaktadır. İtalyan temsilcisi sorumluluğunda sürdürülen, kapitülasyonlar ile ilgili hususların da bir bölümü giderilmiştir (TBMM Gizli Celse Zabıtları, 27 Şubat 1339, 1290-1301, 1304-1325; Kocatürk, 2000: 368-378).

Meclise hâkim olan hassas ortamda İsmet Paşa, İngilizlerin uzlaşmaya yanaşmakta oldukları varsayımına dayanarak, “iki tarafın ufak da olsa ödünler vererek, tatmin edici bir barışa ulaşılabileceğini ve savaştan yana olmadığını” belirtmektedir. Bu açıklamalar, muhalif milletvekillerini memnun etmemiş, hükümete ve heyete karşı, özellikle İsmet Paşa'nın şahsını hedef alan sert bir saldırıya geçmişlerdir. Lozan'a giderken verilen talimatın dışına çıkıldığı iddiasıyla, heyete başka temsilcilerin atanmasını istemektedirler (Sonyel, 2003: 335).

1.2. Meclis Gizli Görüşmelerinde İlk Oturum (2 Mart 1923)

Meclisin bu oturumunda, Rıza Nur Bey; uyruklu, azınlıkların korunması, patrikhane, okullar, din ya da hayır kurumları, ulaşım yolları, sağlık, savaş tutsakları, yerleşim, yargı yetkisi, genel af ve kapitülasyonlar gibi konularda, konferansta görüşülen ve bir kısmı karara bağlanan hususlar hakkında bilgi vermiştir. Konferansta, Türkiye'den ayrılan topraklarda yerleşmiş olan Türkler hakkında alınan tedbirlere ağırlık verilmiş, Patrikliğin resmi bir sıfatının kalmadığı vurgulanmış, “Ermeni Yurdu” diye bir mesele kalmamıştır. Ülke içerisinde dolaşım serbest olacak, emniyet konusunda halen yürürlükte olan “*Kanun-i Esasi*” kurallarına uyulacaktır. Boğazlarda sağlık sisteminin temini amacıyla kurulan “*İstanbul Meclis-i Ali*

Sıhhi” kaldırılmış, yeni bir komite kurulması kararlaştırılmıştır. Savaş tutsaklarının değişimi Yunanlılarla karşılıklı olarak yapılacaktır. Kapitülasyonlarla ilişkili her türlü ayrıcalık kaldırılmıştır. Adalet Bakanlığı'nda beş yıllık süreyle yabancı müşavirler bulunacaktır. “Milli Mücadele” davasına hıyanet edenlerden belirlenen, 150 kişi yurda sokulmayacak ve mallarına el konulacaktır. Belirtilen konuların önemli bir bölümü kabul edilmiş olup, görüşmelerin “Misak-ı Milli” esasları çerçevesinde sürdürülmesine çalışılmıştır. Mecliste bu açıklamalar devam ederken, Başkanlığa verilen önergelere göre ise; “... *Böyle kapsamlı bir projenin; Türk Halkı'nın gelecekteki yaşamına ve varlığına ilişkin önemli konulara yönelik antlaşmanın, -hem de görüşülmesi kesilerek- bu kadar kısa süre içerisinde çözümlenemeyeceği...*” şeklindedir (TBMM Gizli Celse Zabıtları, 2 Mart 1339: 2-28; Gönlübol ve Sar, 1969: 52-74).

1.3. Siyasi Esaslar ile İktisadi ve Mali Hususlar (3 Mart 1923)

Hasan Bey; iktisadi ve mali hususlar, İsmet Paşa arazi meseleleri ve siyasi esaslar hakkında, 3 Mart'ta yapılan oturumda bilgi vermişlerdir. Ancak meclis toplantısı, “gerçekleşmekte olan usûl”e yönelik eleştiriler, konferansa katılan “uzmanların da dinlenmesi” önerileri, “savaş veya barışa” doğru yönelen açıklamalar, “karşı projelerin geliştirilmesi” ve “kaybedilen zaman” gibi hususlara ilişkin önergelerle başlamıştır. Açıkçası mecliste bir düzensizlik, karmaşıklık ve boşluk vardır. Bu ortamda Hasan Bey'in açıklamaya çalıştığı önemli hususlar ise; konferansta görüşülen “malî ve iktisadî” meselelerdir. “Duyun-u Umumiye-i Osmaniye” (Osmanlı Genel Borçları) konuların esasını teşkil etmektedir. Yani bu borcun kimler arasında, nasıl pay edileceği, hangi borcun paylaşılacağı, hangi esasa göre yapılacağı, nihayet kimin ödeyeceği belirtilmeye çalışılmıştır. Bölüşüm; Balkan Savaşları ve Birinci Dünya Savaşı sonrası, kendilerine toprak verilen devletler arasında olacaktır. Zira, Osmanlı Devleti'nin tek varisi yeni Türk Devleti değildir. Neticede heyetin önerdiği şekil konferansta kabul edilmiş, paylaşım “Yeni bir arazi sahibi olan devletler ve adalar” için yapılmıştır. Ayrıca “Duyun-u Umumiye Meclisi”nin uluslararası bir nitelik taşımadığı da onaylanmıştır. Aynı oturumda söz alan İsmet Paşa, harp esirlerinin değişimi, Arıburnu arazisinin İngiltere'ye “anıt mezar” yapılmak üzere verilmesi ve Boğazlar'dan savaş ve barış zamanında geçişe ilişkin alınan kararlar, askerden arındırılmış bölgeler, harp tazminatına ilişkin bilgi vermiştir (TBMM Gizli Celse Zabıtları, 3 Mart 1339: 30-71; TBMM Zabıt Ceridesi, 3.11.1338: 338-376; Duyun-u Umumiye için bakınız: Tokgöz, 1993: 12-13; Pamuk, 2016: 122-125; Bayur, 1991: 29-30; Karal, 2007: 424-439).

1.4. Boğazlar, Hudutlar, Adalar, Siyasi Meseleler ve Bakanlar Kurulu Görüşleri (4 Mart 1923)

4 Mart'ta yapılan Meclis Gizli Oturumu'nda, İsmet Paşa hudutlar, adalar ve siyasi meseleler; Başbakan Rauf Bey, Bakanlar Kurulu'nun Lozan Barış Konferansı hakkında görüşleri ve Türk Delegeler Heyeti müşavirlerinden Zülfü (Tigrel) Bey (Diyarbakir M.) teklif edilen "Barış Projesi" nin geneline yönelik açıklamalarda bulunmuşlardır.

İsmet Paşa, öncelikle Boğazlar'dan geçiş esasları ve İstanbul'un güvenliği hakkında alınan kararlara ilişkin bilgi vermiştir. Daha sonra Batı, Doğu ve Güney Hudutlarının durumunu açıklamış, ancak Batı Hududu'nda Karaağaç'ın verilmesi ve Güney'de Musul Sorunu'nun İngiltere ile bir yıl içerisinde yapılacak ikili görüşmelerde çözüme kavuşturulacağı hususu gündeme geldiğinde, Milletvekilleri bu duruma karşı çıkmışlardır. Ayrıca Limni, Midilli, Sakız ve Sisam adalarının da doğrudan Yunanistan'a bırakılması meclis tarafından kabul edilmemiştir. Bunun "Misak-ı Milli'ye uygun olmadığı" hakkında tartışmalar yaşanmıştır. Basının da etkisi altında kalan Büyük Millet Meclisi'nde, konferanstaki gelişmeler hakkında artık bir karara varmak oldukça güçtür. Mecliste gerginliğin artması üzerine duruma müdahale eden Başbakan Rauf Bey, oluşan hassasiyeti önlemeye çalışmıştır (TBMM Gizli Celse Zabıtları, 3 Mart 1339: 30-71; Sonyel, 2003: 335). Oylama sonuçlarını beklemekle ilgili dile getirdiği hususlar şöyledir:

"... Şu halde Musul kalacaktır. Musul için durumumuzu daha sükûnetle, daha kudretle ve kuvvetle, tetkik, tahlil ve sonuçlarını anlama durumuna düşeriz. Şimdi uzatalım. Uzatırken efendiler anlamaya çalışmamız, öğrendiğimiz şeyler karşı tarafın uzatmak istemediği noktasındadır... Ne İngilizler, ne Fransızlar, ne İtalyanlar uzatmak arzusunda olmadıkları gibi, bunu istedikleri halde o arzuyu da göstermiyorlar... Harekât-ı askeriye yapmamız için idaremiz ne kadar katı olursa olsun, strateji ve askerliğin gereği yerel halk bizi zorlar ki, savaş açar... Bunu açık olarak söylüyorum... Bu gayet önemli bir tehlikedir ve bu tehlikenin oluşması da, onarılması da mümkün değildir ve çok zordur. Bu nedenle görüşmelerin uzaması taraftarı değiliz. Bugün antlaşmayı atın, savaşın dersiniz, buna taraftar olduğumuz gibi, yegâne bir çözüm noktası vardır. Başka bir şekle sokulmuş ve açık olarak hazırladığımız karşı projeyi, müzakereyi teklif etmek ve onda başarılı olmaya çalışmak, başarılı olamazsak, artık savaşa son vermek için Meclis huzuruna gelip durumu belirtmektir. Yani bu bakış açımızın Bakanlar Kurulunca geçerli olup olmadığını şimdi yapılacak münakaşanız sonucunda hazırlayacağınız kırmızı, beyaz kağıtlarınızla görmekle yetineceğim." (TBMM Gizli Celse Zabıtları, 4 Mart 1339: 74-104).

1.5. Misak-ı Milliye Aykırılıklar ve Hükümet Tebliği (5 Mart 1923)

5 Mart'da yapılan Meclis Gizli Oturumu'nda, Sırrı Bey (İzmit M.), Ali Şükrü Bey (Trabzon M.) ve Başbakan Hüseyin Rauf Bey konferansta gündeme gelen ve özellikle Misak-ı Milli'ye aykırı konular hakkında görüşlerini belirtmişlerdir. Bu oturumda verilen 27 adet önerge, Türk Delegeler Heyeti ile Bakanlar Kurulu'nun yanıtlaması hakkındadır. Görüşmelerde dikkat çeken hususlardan en önemlisi de, basının Lozan Barış Konferansı hakkında bilerek veya bilmeyerek, olumlu veya olumsuz propaganda yapmasıdır (TBMM Gizli Celse Zabıtları, 5 Mart 1339: 106-147). Mecliste barışın gerçekleşmesi için alınan karar: “Adli ve Mali Kapitülasyonların kesinlikle kaldırılması, mali ve iktisadi meseleler ile Musul konusunun görüşülmesinin bir süre ertelenmesi, Karaağaç'ın terk edilmesi, anlaşmanın diğer maddelerinin kabul edilmesi ve Yunanistan'dan onarım bedelinin istenmesidir...” Bu esaslar çerçevesinde hükümetin resmi tebliği şöyledir:

“İtilaf Devletleri'nin, Lozan Konferansı neticesi olarak Temsil Heyetimize yönelttiği proje, bağımsızlığımızı zedeleyen maddeler içerdiği için kabul edilmemiştir. Bu projenin aynen kabulünde ısrar ettikleri takdirde, oluşacak sonuçların sorumluluğu tamamen onlara ait olacaktır. Gerçekten çok hayati ve önemli olan Musul Meselesi ile mali ve iktisadi sorunların öncelikle çözümlenmesi, normal yaşama ve bağımsızlığa ulaşılması, ülke topraklarının süratle tahliyesi, barışı sağlama girişimlerine devam edilmesi için hükümete, çoğunluk oylarıyla yetki verilmiştir.”

Kamuoyu yorumlarına göre; bu “resmi tebligat” açık ve net değildir. Alınan kararın içeriğinin anlaşılması için hükümet tarafından daha detaylı bir açıklama beklenmektedir. Ayrıca; “İtilaf Devletleri tarafından yöneltilen bu projeye her ne kadar meclis olumsuz karar vermiş olsa da fazla bir önemi yoktur. Zira, bu proje ile Avrupa Devletleri de, Türkiye'yi zorlamaya yönelik düşüncelerinin bir kısmını göz ardı etmişlerdir” (Tasvir-i Efkar, 5 Mart 1923: 1).

1.6. Önergeler ve Oylama (6 Mart 1923)

6 Mart'da yapılan Meclis Gizli Oturumu'nda, M. Durak Bey (Erzurum M.), Yusuf Ziya Bey (Bitlis M.), Ali Cenani Bey (Gaziayıntab M.), Haydar Bey (Van M.); Misak-ı Milli'ye aykırı konular hakkında görüşlerini belirtmişlerdir. Üçüncü Celsede ise Mustafa Kemal Paşa düşüncelerini açıklamış, Hakkı Hami Bey (Sinop M.), İhsan Bey (Lazistan M.) ve Ali Şükrü Bey (Trabzon M.) aleyhte görüşlerini bildirmişlerdir. Oturum sonunda “Musul Meselesi'nin çözülmesi, Avrupa Hudutlarının tespiti, mali ve iktisadi sorunların karara bağlanması...”(129 imzalı), “İstanbul ve Trakya'nın güvenliğinin sağlanması, Temsil Heyeti görevinin sona ermesi,

tazminat ve onarım meselelerinin yeniden çözümlenmesi, barışın öncelikle tesisi...” (60 imzalı) hakkında ve ayrıca projeye ilgili olarak 12 adet daha önerge verilmiştir. Mustafa Kemal Paşa’nın görüşlerini açıkladığı ve “boşuna zaman kaybedildiğini” belirttiği zaman, Ali Şükrü Bey (Trabzon M.) konuşmayı keserek, tehdit ve tahrik edici tarzda bir beyanatta bulunmuştur. Oysa, Mustafa Kemal Paşa, Musul konusunda meclisin hatalı bilgilendirildiği düşüncesindedir. O’na göre; Misak-ı Milli’de hudutlar saptanırken, çizilmiş bir hat yoktur. Belirlenmesi gereken hudut; “... Millet’in çıkarları ve Meclis’in barışı arzulamadaki kararlılığına bağlıdır. Karaağaç’tan şimdilik sarf-ı nazar etmeli, Musul Sorunu bir yıl içinde İngiltere ile çözümlenmeli, gerekirse Cemiyet-i Akvam’a gidilmeli, mali ve iktisadi sorunların halli sonraya bırakılmalı, biran önce barış yapılmalıdır” (TBMM Gizli Celse Zabıtları, 27 Şubat 1339: 1317-1319). Neticede mecliste bulunan 191 kişi oy kullanmış, 170 kişiyle Reşat Bey’in (Saruhan M.) (129 imzalı) önergesi kabul edilmiştir. Özetle; “İtilaf Devletleri’nin projeleri uygun değildir, ısrar edilirse savaş zorunlu olur. Musul Meselesi’nin geçici olarak çözümü ve Avrupa hudutlarının tespiti hakkında heyetin verdiği bilgiler yeterlidir. Bakanlar Kurulunun, temsil heyetine gerekli talimatı vermesi...” (TBMM Gizli Celse Zabıtları, 6 Mart 1339: 150-191) şeklindedir. Mustafa Kemal Paşa’nın hükümetten yana tutumu ve barışa dayalı çözümü; yani “Musul’un Milletler Cemiyeti’ne havale edilmesi sonrasında Türkiye’nin burayı geri alabileceğini” düşünmenin anlamsız olduğunu savunan meclisteki İkinci Grup’un hoşnutsuzluğunu giderememiştir. Ayrıca bu görüş, milletvekillerinin çoğu tarafından da benimsenmektedir. Zira, Milletler Cemiyeti anılan dönemde, İngiltere’nin kontrolü altındadır. Türk Ordusu güçlü olduğu anda Musul geri alınmazsa, bunu gelecek yıl veya daha sonra yapabilmek oldukça zordur. Daha da önemlisi, sorunun ertelenmesi bölgeyi Türkiye’den ayırmaya ve Kürtlerle işbirliğini bozmaya yönelik bir girişim olarak görünmektedir ki, bu da gelecekte “Kürt Sorunu”nun doğmasına neden olacak önemli bir husustur. (Ökte, 2014: 191-193).

2. Barış Projesinin Görüşülmesi

Bakanlar Kurulu, 8 Mart 1923’te Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa’nın da hazır bulunduğu birleşimde, karşı teklifleri içeren projeyi yeniden görüşmek üzere Mustafa Kemal Paşa Başkanlığı’nda toplanmıştır (Akşin, 1991: 106-119). Proje esas yönünden düzenlenmeye çalışılmış, konferansa katılımcı ülke temsilcilerine yollanırken, karşılıklı görüşme ve anlaşma kapısı açık bırakılmıştır. Ancak kamuoyu, projenin bazı belirsizlikler içermesi nedeniyle, halen barışın sağlanması konusunda tam olarak iyimser değildir. Bakanlar Kurulu’nun yayınladığı resmi tebliğe rağmen, ülkede bağımsızlığın ve adaletin zedeleneceği görüşü hâkimdir. Belirli

bir kısım ise projeye olumlu yaklaşmaktadır. Yorumları sorulan milletvekillerinden bir kısmı: “Büyük Millet Meclisi kararının, Misak-ı Milli’ye uygun olmadığı, oysa barışın bağımsızlığı gerçekleştirecek yegâne yol olduğu...” görüşündedir. Bazı gazeteler ise; “Son kararın verildiği, ordunun daha fazla silah altında bekletilemeyeceği, Avrupa’nın yanıtının savaşı veya barışı sağlamaya yönelik olacağını...” yazmaktadır. Hükümetin resmi tebliği hakkındaki görüşü sorulan bir milletvekili ise şu yanıtı vermiştir:

“... Bakanlar Kurulu’nun resmi tebliğinde açıklık yoktur. Belirgin olan husus; Lozan Barış Antlaşması projesinin aynen kabul edilmemesi, yeni barış girişimlerinde bulunulmak üzere Bakanlar Kurulu’na yetki verilmesi, Musul Meselesi’nin ertelenen görüşmeleridir. Tebliğin diğer kısımları kamuoyunu aydınlatacak nitelikte değildir. En önemli, fakat bir o kadar da belirsiz olan noktası; ‘Mali, iktisadi ve idari konularda millet ve memleketimizin hukuk hayatına, bağımsızlığına tam ve emin olarak ulaşılmadıkça barış oluşabileceğinin’ işaret edilmiş olmasıdır. Sadece ‘idari’ kelimesinden bile ne kast edildiği anlaşılmamaktadır... Yeni bir konferansın neticeyi daha fazla uzatacağı şüphesizdir. Açıkçası bu tebligattan sonra barış yapılabileceği manasını çıkarmak doğru olamaz. Zira vaziyet yeterli ölçüde aydınlatılmış değildir...” (Tasvir-i Efkar, 8 Mart 1923: 1).

Nihayet Büyük Millet Meclisi Hükümeti’nin, 8 Mart 1923’te yayınladığı bildiri şöyledir:

“Trakya batı sınırının Müttefik Devletler tarafından teklif olunan şekilde kabul edildiği, İngiliz Temsil Heyetince sunulan ve bazı hususlar saklı kalmak karşılığında Anzak mezarlarına ilişkin görüşe katıldığını, İmroz ve Bozca adalarında yerel bir yönetim kurulması ile on iki adaya ilişkin görüşün kabul edildiği, Musul sorununun Türkiye ile İngiltere arasında bir yıl içerisinde barışçı bir yoldan çözümlenmek üzere Konferans programından çıkartılmasının uygun görüldüğü, toprak, maliye, sağlık, yargı gibi diğer bazı sorunların da barışçı bir yoldan çözümlenerek herhangi bir engel kalmadığı, Türk Temsilci Heyeti’nin tüm iyi niyetini kullanarak ve fedakarlıkta bulunarak barışı öncelikle gerçekleştirmek niyetinde olduğu...” (Tasvir-i Efkar, 8 Mart 1923: 1).

Müttefik Devlet Temsilcileri’ne ve dünya kamuoyuna açıklanan bu bildiri ile barışın sağlanması için tüm sorumluluğun alındığı belirtilmiştir. Yayımlanan tasarı, “Sol tarafta Müttefik Devletlerin teklifleri, sağ tarafta Türk Temsil Heyeti tarafından yapılan değişiklik veya öneriler, çıkarılan ve aynen tutulan maddeler” olarak yeniden düzenlenmiş, bir kitap halinde, İsmet Paşa’nın mektubuyla birlikte, Müttefik Devletler Temsilcilikleri’ne sunulmuş ve yanıtlarını en kısa süre içerisinde bildirmeleri istenmiştir (Düvel-i Müttefika Tarafından Teklif

Olunan Muahede-i Sulhiye ve Mukavelat Projeleri ve Türkiye'nin Teklif Ettiği Tadilat, 1339) (EK-1). Seha L. Meray'ın hazırladığı “Lozan Barış Konferansı” tutanak ve belgeleriyle, konferansta tutulan notlar esas alınarak yazılan makale ve eserler, nihayet “Düvel-i Müttefika Tarafından Teklif Olunan Muahede-i Sulhiye ve Mukavelat Projeleri ve Türkiye'nin Teklif Ettiği Tadilat” adlı doküman incelendiğinde; söz konusu taslak projede, fazla bir düzeltmeye gidilmediği, tekliflerin önemli bir çoğunluğunun ifade ediliş tarzıyla ilgili değişiklikleri içerdiği görülmektedir. Dolayısıyla önerilen proje; karşılıklı görüş alış-verişi, birlik ve bütünlük içerisinde, konferans sürecinde tespit edilmiş olsaydı, söz konusu kitapta belirtilen hususlara da ihtiyaç olmayacağı değerlendirilmektedir.

3. Barış Proje Tasarısı Hakkında Düzenlemeler

3.1. Önsöz ve Siyasal Hükümler

Tasarı önsözünde herhangi bir değişiklik teklif edilmemiştir. “Antlaşma 1914 senesi itibarıyla Doğu'nun huzurunu bozan savaş haline son verilmesini” amaçlamaktadır. “Siyasal Hükümler”i içeren Birinci Bölüm, genellikle Müttefik Devletler'in önerileri kapsamında çözümlenmiştir. Ancak, antlaşmanın Büyük Millet Meclisi tarafından onaylanması sonrası, işgal altında olan ülkenin bütün bölgelerinin, Müttefik Devletler tarafından derhal boşaltılması istenmiştir. “Ülkeye İlişkin Öneriler” çerçevesinde; Karadeniz'den Ege Denizi'ne kadar Türkiye'nin sınırları saptanırken, Yunanistan sınırı Müttefik Devletler tarafından teklif edilen “Meriç Nehri sol kıyısı” kabul edilmemiş, “Meriç Nehri yatağının Talveg hattı” önerilmiştir (Mukavelat Projeleri, Türkiye'nin Teklif Ettiği Tadilat: 3) Suriye sınırının, Fransa ile 1921'de yapılan Ankara Antlaşması ile belirlendiği, Irak sınırın ise bir yıl içerisinde İngiltere ile görüşülerek çözümlenmesi, uyuşmazlık durumunda Milletler Cemiyeti Meclisi'ne gidilmesi kararlaştırılmıştır (Mukavelat Projeleri, Türkiye'nin Teklif Ettiği Tadilat: 4). Sınırlarla ilgili olarak Müttefik Devletlerin önerilerini oluşturan; antlaşmaya bağlı 1/1.000.000 ölçekli haritaların kullanılması, “Sınır Tespit-Çizim Komisyonu” faaliyetleri ve sınırların işaretlenmesi gibi hususlar aynen kabul edilmiştir (Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar-Belgeler, 29; Soysal, 2000, 96-98.) Türkiye, Bozcaada'ya bağlı olan ve kimsenin yaşamadığı “Merkebe Adacıkları”nın aynı statüde olmasını, kıyılara yakınlığı bakımından Bozcaada ve İmroz adaları gibi, 1914'de Büyük Devletler tarafından da kararlaştırılmış olan “Meis Adacığı”nın Türk egemenliği altında kalması uygun görülmüştür. Türkiye, 1914'te İngiltere'ye bırakılan Kıbrıs Adası ve dolayısıyla bundan kaynaklanan Osmanlı borçlarını içeren bütün yükümlülüklerden kurtulmuştur. Düzeltilen her bölümde; “Türkiye Sultanı” yerine “Osmanlı İmparatorluğu” değişikliği yapılmıştır (Mukavelat Projeleri ve Türkiye'nin Teklif Ettiği Tadilat: 4-9; Nasim

Ziya, 1975: 127-133). “Uyruklar ve kapitülasyonlar” üzerinde önemle durulmuş, gelecekte Türkiye'nin aleyhine olabilecek, sorun yaratabilecek bütün hususlar düzeltilmiştir. İkinci Kesim'de yer alan; “Uyrukluk” 28'den 35 nci Madde'ye kadar, Üçüncü Kesim'deki “Azınlıkların Korunması” 36'dan 44 ncü Madde'ye kadar olduğu gibi kabul edilmiş, herhangi bir düzeltme yapılmamıştır (Mukavelat Projeleri ve Türkiye'nin Teklif Ettiği Tadilat:11-15; Oran, 2001: 225-231).

3.2. Mali Hükümler (Osmanlı Devlet Borçları, Onarım ve Çeşitli Hükümler)

“Mali Hükümler”i içeren İkinci Bölüm, “Osmanlı Devlet Borçları”, “Onarımlar” ve “Çeşitli Hükümleri” kapsamaktadır. 45. Madde'deki en önemli husus; “Balkan Yarımadası Devletleri, bırakılan Adalar (On iki Ada ve Yunanistan'a verilenler), Asya'da yeni kurulmuş devletleri” kapsamasıdır. Esas itibarıyla; “Türkiye'den kendilerine bir toprak parçası ayrılmış olan bu devletler” yapılacak bildiri gününden başlayarak üç aylık bir süre içerisinde “Osmanlı Borçları Meclisine”, yıllık borçtan kendilerine düşen payın ödenmesini sağlamak için yeterli güvenceler (karşılık-rehin) göstereceklerdir. Türkiye artık diğer devletler bünyesinde birikmiş olan hisselerden hiç bir biçimde sorumlu tutulmayacaktır. 46. Madde'de devam ettiği şekliyle; “... Ana para tutarı bu devletler arasında bölüştürülecektir... İlgili Devletlerden her birine düşecek yıllık taksitlerin ödenmesi nominal (menkul kıymetlerin değerleriyle aynı olan piyasa fiyatı) ana paranın ayrılmasına ilişkin hükümler yüzünden ertelenmeyecektir.” Dolayısıyla; 17 Ekim 1912 öncesi borçlanmalar ile 15 Kasım 1914 tarihi arasındaki Osmanlı Devleti'nin borçları, kendilerine toprak verilmiş olan devletler arasında bölüştürülecektir. Demiryollarının yapımı için Osmanlı Devleti'nin aldığı borçlar hakkında, Müttefik Devletler tarafından önerilen madde ise çeşitli nedenler ileri sürülerek (-ki Türkiye'nin menfaatleri öncelik almıştır) antlaşmadan çıkarılmıştır. Birinci Kesim sonunda “Türk Delegeler Heyetinin Bildirisi” yayınlanmıştır. (Mukavelat Projeleri ve Türkiye'nin Teklif Ettiği Tadilat: 16-22).

“Türkiye Delegeler Heyeti Berlin ve Teselya Antlaşmalarınca Balkan Devletleri'nden bazılarına denk gelen ve bugüne kadar onaylanmamış olan özel borçlar hakkında, aşağıdaki bildiride bulunmakla onur duyar:

13 Temmuz 1878 tarihli Berlin Antlaşması'nın 33 ve 42'nci maddeleri gereğince Karadağ ve Sırbistan, İstanbul'da düzenlenen 24 Mayıs ve 2 Temmuz 1881 antlaşmalarının 10'nuncu maddelerini gözönünde tutarak Yunanistan, Osmanlı Genel Borçlarının bir kısmını karşılamak zorundadır.

Devletler tarafından daha önce sözü edilen borçlara ilişkin bölümlenme, İstanbul'daki İngiliz elçiliği tarafından 6 Kasım tarihli nota ile hükümete bildirilmişti.

Bu devletlerin Osmanlı Genel Borçlarına katılmalarını sağlamada Osmanlı Hükümeti tarafından yapılan birçok girişim sonuçsuz kalmıştır. Belirtildiği gibi hususi katılımın bugün Lozan'da imzalanan gerçek antlaşmaya bağlı borçlar cetveli dışında bırakılması, asla Türkiye'nin hukukundan vazgeçtiği anlamını ifade etmez, aksine Türk Delegeler Heyeti, hükümetinin antlaşma ile kesin surette kabul edilmiş olan bu özel katılımın ödenmesini kuvvetle koruduğunu bildirmekle onur duymaktadır.”

“Onarımlar” kısmında; Türkiye'nin 1 Ağustos 1914 ile Lozan Barış Antlaşması'nın yürürlüğe girişi arasında kalan dönemde Müttefik Devletler uyruklarına verdiği zararlar nedeniyle, 15.000.000 altın lira tazminat ödemesi ve bunun ödenme şekli önerilmiştir. Türkiye ise yaptığı değişiklikle tazminatın, şu şekilde ödenmiş sayılacağını belirtmektedir: *“28 Haziran 1919 tarihinde Almanya, 10 Eylül 1919'da Avusturya ile yapılan Barış Antlaşmaları'nın ilgili maddeleri gereğince Almanya ve Avusturya Hükümetleri tarafından devredilen altın tutarının ödenmesini Müttefik Devletler'den ve İngiltere'ye ismarlanmış gemiler için Türkiye'nin ödediği tutarın, geri ödenmesini İngiltere Hükümeti'nden talep etmeyecektir.”* Ayrıca, 30 Ekim 1918 tarihine kadar (Yunan ordu ve yetkilileri hariç...) Müttefik Devletler ordu ve yetkilileri tarafından Türk topraklarında ele geçirilen veya borçlar karşılığı el konulan mallar hiç bir isteğe karşılık gelmeyen haklardan sayılacaktır. Bunun yanında; *“Türkiye de Yunan Ordusu ve yetkililerinin Anadolu'da oluşturdukları zarar ve ziyanın karşılanması, Türk ve Yunan Hükümetleri arasında çözümlenecektir. Anlaşmazlık çıkarsa, Yunanistan'ın ödeyeceği paranın tutarı, hakem aracılığı ile belirlenecektir.”* Söz konusu kısımda yer alan 59'uncu-64'üncü maddeler arası antlaşma tekliflerinden çıkarılmıştır (Mukavelat Projeleri ve Türkiye'nin Teklif Ettiği Tadilat: 23-25).

İkinci Bölümün son kısmı, “Çeşitli Hükümler” konusuna ayrılmıştır. Burada bazı maddeler önemine bağlı olarak tasarıdan çıkarılmıştır. Türk Hükümeti'nin alacaklıları ile olan ilişkileri özel bir nitelik taşıdığından, uluslararası bir belgede yeri olmadığı düşünülmektedir. Ayrıca Türk parasının değerinin düşürülmesi nedeniyle, Türk kağıt parasının değeri ile çeşitli Müttefik Devletlerin kağıt paralarının değeri arasında önemli bir fark doğmaktadır. Bu durum Türkiye'yi, Osmanlı Devlet borcundan kendisine düşecek yıllık taksitleri, Türk parasıyla veya ilgili devletlerin parasıyla ödemek zorunda bırakabilecektir, ki bu da çok güç bir duruma düşmesi demektir. Bu nedenlerle adı geçen maddeler yeniden düzenlenmiş: “Gerek ilk sürümü çıkartılan Türk kağıt paralarına ilişkin 20 Haziran 1331 (3 Temmuz 1915), gerekse bu kağıt

paraların arkasında yazılı metin ile, Osmanlı Devlet Borcu Yönetim Meclisine yükletilmiş bulunan bütün ödeme yükümlerine son verilmiştir” halini almıştır (Mukavelat Projeleri ve Türkiye'nin Teklif Ettiği Tadilat: 26-27).

3.3. Barış Antlaşması Projesinden Ayrılan: Ekonomik Hükümler

Üçüncü Bölümü oluşturan “Ekonomik Hükümler” (71.-117. Md.ler) Barış Antlaşmasından ayrılmıştır. Zira bu hususlar Türk ve Müttefik Devletler Temsilcileri arasında henüz tam anlamıyla anlaşma sağlanamamış bazı sorunları içermektedir. Bunların çözülmesi ilgili hükümetler arasında görüşmelerin devam ettirilmesini gerektirdiğinden, TBMM Hükümeti, söz konusu görüşmeleri ayrıca sürdürmek üzere, bunların antlaşma metninden çıkartılması gerektiğini değerlendirmektedir. Dolayısıyla “Ekonomik Hükümler” söz konusu kitapta son bölüme konulmuştur. (Mukavelat Projeleri ve Türkiye'nin Teklif Ettiği Tadilat: 3 ve Son bölüm 21-23).

3.4. Ulaşım Yolları ve Sağlık Sorunları

Tasarının Dördüncü Bölümü “Ulaşım Yolları ve Sağlık Sorunları”nı oluşturmaktadır. Türkiye'nin, 14 ve 19 Nisan 1921'de onaylanan Barselona Sözleşmesi ve Protokollerine (deniz yolları, limanlar, demir yolları, demiryollarının yeni sınırları...vb.) katılmış olması nedeniyle, ilgili maddeler (Md. 118-128) aynen kabul edilmiştir. “İstanbul Sağlık İşleri Yüksek Kurulu” kaldırılmış, Türk yönetiminin kıyılar ve sınırların sağlık hizmetlerinden sorumlu olduğu belirtilmiştir: “*Türk sağlık örgütü, ülkenin ihtiyacı olan sağlık hizmetlerini görmek ve durumun gerektirdiği bütün bilimsel tedbirleri uygulama yeteneğine sahip olduğunu açıklamakla yetkili bulunan Türk Delegation Heyeti, sınırlardaki sağlık hizmetine yol gösterici olarak beş sene süreyle Avrupalı uzman kişileri tayin etme arzusunda olduğunu beyan eder. Adı geçen doktorlar, Türk memuru olarak Sağlık Bakanlığı'na bağlı olacaktır.*” Türk ve yabancı bayrak taşıdıklarına bakılmaksızın, herhangi bir ayırım yapmadan bütün gemilere ve yabancı devletler uyruklarıyla, Türk uyruklarına aynı sağlık hizmeti uygulanacaktır. (Mukavelat Projeleri ve Türkiye'nin Teklif Ettiği Tadilat: 3 ve Son bölüm 21-23, Madde 118, 119, 120).

3.5. Savaş Tutsakları, Mezarlıklar ve Genel Hükümler

Beşinci Bölüm, “Savaş Tutsakları”, “Mezarlıklar” ve “Genel Hükümler”i oluşturmaktadır. Savaş Tutsakları ve Mezarlıklara ilişkin maddeler tümüyle kabul edilmiş olmakla beraber; özellikle “Arıburnu” bölgesinden yararlanması hakkında İngiltere'ye bazı ayrıcalıklar ve yaptırımlar getirilmiştir (Soysal, 2000: 139-144). Söz konusu bölüm sonunda bir

bildiri yayınlanarak, “sivil rehineler ve savaş tutsakları” hakkında yapılacak işlemler çözümlenmeye çalışılmıştır:

“Yunan Hükümetiyle, Türk Hükümeti arasında sivil rehinelerin geri verilmesi ve savaş tutsaklarının değişimi hakkında yapılan sözleşmenin beşinci maddesini oluşturan çözüm önerisi önemini göz önüne alan Britanya, Fransa, İtalya hükümetleri; 20 Kasım 1922 tarihinden sonra cinayet ve genel hukuk suçları işlemiş olanlar hariç olmak üzere, tutuklu bulunan asker ve sivil, aynı davranışı Türkiye’nin de göstermesi koşuluyla serbest kalacaklarını bildirirler.” (Mukavelat Projeleri ve Türkiye’nin Teklif Ettiği Tadilat: 45).

“Boğazlar Meselesi” başlığı ile Müttefik Devletler tarafından önerilen hususların tamamı, “Boğazlar Rejimine İlişkin Sözleşme” olarak, 14 Temmuz 1923’te TBMM tarafından kabul edilmiştir. Lahika “Boğazlardan, Ticaret Gemi ve Uçakları ile Savaş Gemi ve Uçaklarının Geçişine İlişkin Kurallar” adını taşımaktadır. Barış ve Savaş dönemlerinde Türkiye’nin tarafsız veya taraf olma durumlarını içermektedir. Önerileri içeren kitapta ayrı bir bölüm halindedir (Mukavelat Projeleri ve Türkiye’nin Teklif Ettiği Tadilat, Ayrı bölüm: 1-9; 1936 yılında yapılan Montreux Boğazlar Sözleşmesi’yle “Türk Boğazları” hakkındaki sorun kesin olarak çözümlenmiştir).

“Trakya Hudutlarına Aid İtilâfname Projesi” başlığı ile Müttefik Devletler tarafından önerilen hususların tamamı, “Trakya Sınırına İlişkin Sözleşme” adıyla, antlaşmanın 24 Temmuz 1923’te onayı ile TBMM tarafından kabul edilmiştir. Beş ana maddeyi içermektedir. Önerilerin bulunduğu kitapta ayrı bir bölüm halindedir. Sınırlar ile ilgili bölüm sonuna ise Türkiye tarafından şu madde ilave edilmiştir:

“Doğu demiryolunun Kuleli-Burgaz (Resne’deki) ile Bulgar sınırı arasındaki parçası Türkiye ve Yunanistan temsilcilerinin denetimi ve gözetimi altında işletilecektir.

Türkiye’den gelen veya Avrupa’ya giden yolcular, ticari mallar; söz konusu kısmı (demiryolunu) hiçbir vergi, harç veya pasaport kontrolüne uğramaksızın serbest ve transit suretiyle geçiş yapacaklardır.

Aynı şekilde Edirne’den Türkiye’nin başka bir yerine giden, ya da Türkiye’nin başka bir yerinden Edirne’ye gelen yolcularla ticari mallar, Karaağaç’ta asıl hattan şube hattına yön değiştirmek için gereken işlemler esnasında hiç bir vergi veya harç ödemeyecek ve hiçbir denetim ve muayeneye uğramayacaktır.

Şube hattı (demiryolu), Edirne şehrinin eşya, ticari mallar ve yolcu ulaştırmasını sağlamak için güzergah boyunca Türkiye tarafından işletilecek ve işbu hat vasıtasıyla

Edirne'den gelen yolcu ve ticari eşya Karaağaç'ta beklemeksizin gidecekleri yere sevk olunacaktır.”

Türkiye’de yabancılara uygulanacak esasları belirleyen sözleşme, Müttefik Devletlerin önerisinde olduğu gibi; “Türkiye’de Yabancıların İdare Yöntemine İlişkin Sözleşme Projesi” şeklinde değil de “Türkiye ile Müttefik Devletler Arasında Yerleşmeye ve Yargı Yetkisine İlişkin Sözleşme Tasarısı” başlığını taşımasının daha uygun olacağı belirtilmiştir. Zira sözleşmenin konusu; sadece bu devletler uyruklarının Türkiye’deki durumları değil, aynı zamanda Türklerin bu ülkelerdeki durumlarını da kapsamına almaktadır. “Giriş ve Yerleşme”, “Yükümlülükler”, “Yargı Yetkisi”, “Okullar, Din ya da Hayır Kurumları” alt konularını içermektedir. TBMM Hükümeti’nin, sözleşmeye getirmek zorunluluğunu duyduğu değişiklikler, şu görüşlerden ortaya çıkmaktadır:

“Kapitülasyonlara kesin olarak son verilmesi Müttefik Devletler tarafından kabul edilmiştir. Böylece, Türkiye ile Müttefik Devletler arasındaki bütün ilişkiler, Devletler Hukuku kurallarına uygun ve bağımsız uluslar arasında izlenen esaslara uydurulmak zorundadır. Uluslararası kurallara ve uygulamalara göre; bir Devletin bir başka Devletin ülkesine giden uyruklarının, bu ülkeye girişlerini ve orada kalışlarını belirleyen koşullara, bu uyrukların söz konusu ülkelerdeki mahkemelerde yargısal durumlarının karşılıklı olma, ya da karşılıklı en fazla gözetilen ulus işlemine dayanan, belirli bir süre için yapılmış sözleşmelerle düzenlenmektedir” (Mukavelat Projeleri ve Türkiye’nin Teklif Ettiği Tadilat: 3.)

Oysa, Müttefik Devletler tarafından önerilen bu bölümdeki hususlarda, söz konusu ilkelere uyulmadığı görülmektedir. Ülkeye giriş ve yerleşme konularına ilişkin olarak herhangi bir sınır getirilmediği, sadece Müttefik Devletler uyruklarının Türkiye’deki durumlarını tek taraflı olarak çözümlediği, ayrıca Müttefik Devletler’deki Türk uyrukları yararına “karşılıklı olma” görüşüne uyulmadığı, tam anlamıyla bir “kapitülasyon” özelliği taşıdığı görülmektedir (Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük, 1988 : 786). Bu nedenle; TBMM Hükümeti tarafından yapılan bazı değişiklikler vardır (Mukavelat Projeleri ve Türkiye’nin Teklif Ettiği Tadilat, 27 Ocak 1923, Teklif tarihi, Ayrı bölüm: 1-10).

Türkiye’nin tamamen katıldığı bir proje maddesi de “Arnavutluk’un Osmanlı genel borçlarının ödenmesine katılımı”na ilişkindir. Böylece Arnavutluk, eski Osmanlı İmparatorluğu’ndan ayrılmış olan bir ülke sıfatıyla kendisine düşen ve Lozan’da imzalanan barış antlaşmasının hükümlerine göre belirlenecek mali yükümlülükler ve iktisadi görevleri

yerine getirmeyi kabul ettiğini beyan etmektedir. (Mukavelat Projeleri ve Türkiye'nin Teklif Ettiği Tadilat, Ayrı bölüm).

3.6. Türkiye ile Müttefik Devletler Arasında Ticaret Sözleşmesi

“Ticaret Sözleşmesi” projede Altıncı Bölümü oluşturmakta, Devletler Hukuku çerçevesinde, ticareti destekleme ve değişimi kolaylaştırma esası kapsamındadır. Sözleşmeye bağlı cetvellerde önerilen sekiz katsayısı, dokuza çıkarılmıştır. Bu fark, “Türk Kağıt Lirası” ile “Türk Altın Lirası” arasındaki oranın % 30 artış veya azalış göstermediği durumda uygulanacaktır. Yani burada “Türk Altın Lirası”nın yükseliş-azalış oranı önemlidir. Ticari ilişkiler karşılıklı güven ortamında, eşitlik içerisinde ve Türkiye ile Müttefik Devletlerin zararına olmayacak şekilde yürütülecektir. Dolayısıyla karşılıklı olarak yasaklı madde veya eşyalar kullanılmak suretiyle birbirinin ticaret hayatına zarar verilmeyecektir. Anlaşmış Devletlerden herhangi birinin ticareti zararına farklı bir davranış uygulanmaksızın herhangi işlenmiş veya doğal bir ürün için Türkiye'nin oluşturacağı veyahut oluşturması muhtemel olan ihracat vergisi, karşılıklı ticaret yapılan bütün ülkeler için eşit olarak uygulanacaktır. Bu ortamı Türkiye'ye sağlamayan devletler, hiç bir hak talep edemeyeceklerdir. Türkiye karşılıklı olmak koşuluyla vatandaşına ait gemilere uygulanan işlemin aynısını veyahut herhangi bir devletin gemilerine uyguladığı veya uygulayacağı daha elverişli bir işlemi diğer Anlaşmalı Devletlerin gemilerine de uygulayacaktır. Anlaşmalı Devletlerden her biri balık avcılığını, deniz kabotajını -yani kendi topraklarındaki bir limandan alınıp aynı topraklardaki diğer bir limanına gidecek olan mal ve yolcuların deniz yoluyla taşınmasını- ve liman hizmetini, hangi mahiyette olursa olsun bütün iç hizmetleri kendi uyruklarına ve kendi bayrağına vermek hakkını koruyacaktır (Mukavelat Projeleri ve Türkiye'nin Teklif Ettiği Tadilat, Ayrı bölüm: 1-10).

3.7. Genel Af Tasarısı

Yedinci Bölüm, “Genel Affa İlişkin Bildiri Tasarısı”dır. Bu bölümün esası “Doğu’da Huzurun Yeniden Sağlanmasıdır.” Türkiye’den ayrılmış olan topraklarda oturanlardan hiç kimse, 1 Ağustos 1914 - 20 Kasım 1922’ye kadar geçen süre içinde, Türkiye’ye karşı, ya da Türkiye’den yana siyasal ve askeri hareketlerinden, uyruklarının tespiti nedeniyle huzursuz edilmeyecektir. Bütün devletlerin duydukları genel barış endişesine katılan Türk Hükümeti, 20 Ekim 1918 ile 20 Kasım 1922 tarihleri arasında savaş dolayısıyla dağılan aileleri tekrar toparlamak ve meşru hak sahiplerinin mal ve mülkleri üzerindeki hukuki haklarını iade etmek maksadıyla, Anlaşmış Devletlerin korumasında yapılan bütün işlemlere katılacaktır. Ayrıca, ilgililerin başvuruları halinde söz konusu işlemlere engel olmayacaktır. Kişilere ve mülklere

ilişkin hak iddiaları bir Kızılay ile Kızılhaç delegesinden oluşan komisyon tarafından incelenecektir. Anlaşmazlık çıkarsa, bu temsilciler bir üst hakemi seçeceklerdir. Anlaşmazlık olduğu takdirde hakem, La Haye Milletlerarası Daimi Adalet Divanı tarafından atanacaktır. (Mukavelat Projeleri ve Türkiye'nin Teklif Ettiği Tadilat, Ayrı bölüm: 1-2).

3.8. Türkiye'de Adaletin Yönetimi

“Türkiye’de Adaletin Yönetimine İlişkin Bildiri Tasarısı” Sekizinci Bölümü oluşturmaktadır. Müttefik Devletlerin teklifine, önemli bir değişiklik getirilmemekle beraber Türk Delegeler Heyeti şu beyanatta bulunmuştur:

“Türk Hükümeti beş seneden aşağı olmamak üzere uygun göreceği bir süre için 1914-1918 savaşına katılmamış olan devletlere mensup ve Lahey Beynenmilel Adalet Divanı tarafından düzenlenen listeye dahil hukuk mensupları arasından seçilen Avrupalı hukuk danışmanlarını ertelemeksizin hizmetine almak arzusundadır. Bu hukuk danışmanları Türk Memuru ve Adalet Bakanlığı'na bağlı olacaklardır. Adı geçen bakanlık da adliyede yapılacak yenilikler komisyonlarının faaliyetlerine katılım, İstanbul ve İzmir şehirlerinde oturumlara giriş, evlerin aranması ve tutuklama dahil olmak üzere Türk Ceza ve mahkemelerinin yöntemlerini takip; gerek hukuk, ticaret ve cezaya ilişkin adli durumlar, gerek cezaların yerine getirilmesi, gerek kanunların uygulanması hakkındaki şikâyetleri dinleyecek ve Türk Kanunları'nın tamamen uygulanmasını temin için bütün işlemler hakkında Adalet Bakanlığı'na rapor vereceklerdir. Genel güvenliği bozma, iyi niyetli faaliyetler, araştırmayı etkilemeyecek tarzda küçük suç işleyenler kefaletle serbest bırakılacaktır. Hukuki ve ticari esasların belirlenmesi için hakem tayin edilmesi uygun olup, başlangıç mahkemesi başkanının onayı üzerine yapılacak ve onun kararı genel güvenliğe aykırı olmadıkça, onaydan sakınılmayacaktır. İşbu beyanname beş yıl süreyle geçerlidir.” (Mukavelat Projeleri ve Türkiye'nin Teklif Ettiği Tadilat, Ayrı bölüm: 1-3).

“Genel Af Beyannamesi”ne ilave olarak da Türkiye tarafından şöyle bir protokol eklenmiştir:

“Türk Hükümeti, genel af hakkındaki beyannamenin birinci maddesine muhalif olarak, işbu maddede belirtilen kişiler içinden yüz elli (150) kişinin Türkiye'ye girmesini ve orada oturumlarını yasaklamak hakkını koruduğunu belirtmiş ve işbu çekince Müttefik Ülkeler tarafından dikkate alınmış olduğundan, hükümet yetkilileri sözü geçen kişilerden halen yabancı ülkelerde bulunanları uyruğundan çıkarabilecek ve dönüşlerini yasaklayabilecektir. Adı geçen şahıslar Türkiye'de kalan emlaklarını barış antlaşmasının imzalanmasından itibaren altı aylık bir süre içinde bizzat veya temsilcileri vasıtasıyla

saflaştırma/temizleme yapamadıkları durumda Türk Hükümeti, bunu gerçekleştirebilecektir...” (Mukavelat Projeleri ve Türkiye’nin Teklif Ettiği Tadilat, Ayrı bölüm: 3).

İsmet Paşa, Lozan’a davet eden ülkelerin Dışişleri Bakanlarına, TBMM’nin de onayını alarak yazmış olduğu mektupta; Türk Hükümeti’nin barış yararına vermiş olduğu tavizleri özetle şu şekilde sıralamaktadır:

“1. Boğazlar, gerek barış ve gerekse savaş zamanında bütün dost ulusların bayraklarına (gemilerine) açılmış, silahtan arındırılmış bölgeler kurulmasına rıza göstererek, kendi topraklarının savunulmasını göz ardı etmiştir.

2. Küçük Asya kıyılarının korunması bakımından stratejik öneme sahip adaların çoğu üzerindeki haklarından Müttefik Devletler yararına vazgeçmiştir.

3. Edirne’nin ekonomik hayatına büyük zararı dokunacak biçimde, Karaağaç üzerindeki haklarını bırakmıştır.

4. Savaş alanlarında ölen askerlere kendi uluslarınca beslenen dinsel duygulara saygıyla, Gelibolu yarımadasında bulunan mezarlık topraklarından yararlanma hakkı tanımıştır.

5. Müslüman olmayan azınlıkların haklarına ilişkin hükümlerin çoğunu kabul etmiştir.

6. Berlin Antlaşması’nın yapıldığı tarihteki Osmanlı İmparatorluğu borçlarının pay edilmesi, Büyük Devletlerce resmen kabul edilmişken, bu borçlanmaların Osmanlı Devlet Borcu (Duyun-u Umumiye-i Osmaniye) çizelgesine konulmasında -bu konudaki haklarını saklı tutmakla birlikte- direnmeyerek ve iç borçlanmalardan, dalgali borçlardan doğan diğer mali yükümlülükleri de kabul etmiştir.

7. Türkiye’nin, ayrılan topraklardaki Devlet özel mallarına ilişkin hakkına saygı gösterilmesi talebinden, vazgeçmiştir.

8. Milletlerarası Daimi Adalet Divanı tarafından düzenlenecek bir çizelgeden hukuk danışmanları ve ayrıca sağlık danışmanı olarak Avrupa’lı uzman hekimlerin, beş yıllık süre için hizmete alınmasını kabul etmiştir.

9. Özellikle Müttefik Devletleri ilgilendiren her sorun için, mümkün olduğu kadar onların görüşüne uygun bir çözüm bulmağa çalışmıştır. (Mukavelat Projeleri ve Türkiye’nin Teklif Ettiği Tadilat: 3-4).

Ayrıca tüm bunlara ilave olarak; Türkiye-Irak sınırı, dolayısıyla “Musul Sorunu” konferansta alınan karar gereğince, “Dokuz ay içinde Türkiye ile Büyük Britanya arasında

dostça belirlenecektir. Bu süre içerisinde iki hükümet arasında anlaşma olmazsa, uyuşmazlık, Milletler Cemiyeti Konseyi'ne sunulacaktır..."(Soysal, 2000: 95; Bu sorun 1926'da Türkiye ile İngiltere arasında yapılan "Ankara Anlaşması" ile Türkiye'nin aleyhine olarak çözümlenmiştir.)

İtilaf Devletleri'nin İstanbul'daki temsilcilerine verilen nota; "İlmimli bir lisanla yazılmış yorumları açıklamakta ve kabul ettikleri takdirde, ilgili devletleri müzakereye davet etmektedir." Kamuoyuna yapılan açıklamalara göre de; "Hazırlanan karşı görüşlerde, herhangi bir fedakarlık olmadığı, ordunun her zamankinden kuvvetli ve derhal taarruza başlayacak kadar mükemmel bir durumda olduğu..." şeklindedir. Karşı teklifler özetle şu hususları içermektedir; "Musul Sorunu'nun bir sene içerisinde çözümlenmesi, maliye ile ilgili hususların yorumlara göre düzenlenmesi, iktisadi hususların anlaşma metninden ayrılması, mali ve adli kapitülasyonların tamamen kaldırılması, Karaağaç'ın terki, devletlere tazminat verilmemesi ancak Yunanistan'dan onarım masraf bedeli alınması, boğazlardan savaş ve barış şartlarında geçiş serbestisinin düzenlenmesi..."(Tasvir-i Efkar, 9-10 Mart 1923: 1) 8 Mart 1923 tarihli notaya karşılık; "Çağırın Devletler Dışişleri Bakanlarıyla Japonya Temsilcisi" 28 Mart 1923'de, şöyle bir yanıt vermişlerdir:

"... Kararlarında serbest olacaklardır. Topraklara ait kararlaştırılmış hükümler görüşmeler dışında tutulacaktır. Oturum ve adli yetkiler konuları, gerektiğinde yeniden yazılacaktır. 8 Mart tarihli notada değişiklik yapılmamış işlemler üzerinde görüşme açılmayacak, ancak zorunlu olabilecek değişiklikler gündeme gelebilecek, 'adli idare beyannamesinde' yapılan değişikliklerin hiçbirisiyle bağımlı olmayacaklardır. İktisadi hususları içeren maddeler antlaşma asıl metninden çıkarılarak daha sonra görüşülecektir..." (Lozan, Ali Naci Karacan, 2009: 262-263).

Nihayet, "Çağırın Devletlerin Birbirine Eş Notalarına, Türk Hükümetinin, İstanbul'daki Müttefikler Yüksek-Komiserlerine, 8 Nisan 1923 Tarihinde Sunduğu Karşılık" başlığındaki yazıyla; 23 Nisan 1923'te, İngiltere, Fransa, İtalya ve Japon Hükümetleri temsilcileri Lozan'da görüşmelere yeniden başlamak üzere davet edilmişlerdir. (Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar-Belgeler: 21-67. Şimşir, 1994: 172-199).

Sonuç

Lozan Barış Konferansı'nın 4 Şubat 1923'te kesilmesiyle birlikte gündeme gelen en önemli soru; "Barış halen mümkün müdür?" şeklindedir. Kamuoyunun belirli bir kesimi İsmet Paşa'nın, 17 Şubat 1920'de ilan edilen Misak-ı Milli esaslarına rağmen, barış projesinde gerekli fedakârlığı yapmaya hazır olduğu, Bakanlar Kurulu ve diğer önderleri de bu yönde ikna ettiği görüşündedir. Diğer bir bölüm ise; Misak-ı Milli'den asla taviz verilemeyeceği, gerektiğinde

yeniden savaşa başlanacağı düşüncesindedir. Konferansın kesilmesinden sonra, Türk Delegele Heyeti; yurda dönmüş, Meclis Gizli Oturumları'nda gelişmeler hakkında bilgi vermiş, sözleşme projesi taslağında gerekli görülen düzeltmeleri yapmış, meclise onaylatmış, ulaşılan sonuçlar hakkında bir bildiri/nota hazırlamış ve kamuoyuna açıklamıştır. Ayrıca bunu, Müttefik Devletlerin İstanbul'daki temsilcilerine yollamıştır. Artık ülkede merakla beklenen husus; bu “nota”nın etkili olup, olamayacağıdır.

İsmet Paşa'nın beyanatında belirttiği gibi TBMM Hükümeti barışın sağlanması, huzur ve refahın yeniden tesis edilmesi amacıyla bir çok fedakârlıkta bulunmuştur. Ayrıca yapılan düzeltmelerin kabul edilmemesi ve konferansın barış sağlanmadan sona ermesi durumunda doğacak sorumluluk tamamen Müttefik Devletlere ait olacaktır. Bakanlar Kurulu nota'sında, üstü kapalı olarak geçen “savaş seçeneği” aslında önlenebilecek niteliktedir. Ancak bunun sağlanması mevcut proje maddelerine her iki tarafın yaklaşımıyla mümkündür. Bunu yaparken konferansta Türkiye lehine alınan bazı kararların da kabul edilmesi gerekmektedir.

Fakat görülmüştür ki; konferans esnasında oluşturulan tali komisyonlarda Türkiye ile anlaşma sağlanan çoğu madde, projeye geçirilirken tam tersi uygulanmış, daha önce kabul edilen esaslardan geri dönülmüş, Türkiye adeta Sevr Antlaşması'nı yeniden imzalamak için zorlanmıştır. Açıkçası, Avrupa ülkeleri konferans kesildiğinde telaşlanmış, gerçekleştirmeyi üstlendikleri hususları unutmuş, tamamen tersine hareket etmeye başlamışlardır. Aslında bu devletlerden çok şey beklemek de olası değildir. Yani yayınlanan “nota” Avrupa Devletleri'ni ikna edebilmek için yeterli değildir. Aslında Avrupa ülkelerinin hemen tamamı barışı istemekte, ancak mevcut durumdan ve oluşan hassasiyetten de yararlanarak, Türkiye'den mümkün olduğunca fazla ödün koparmaya çalışmaktadır.

Barış Antlaşmasının Türkiye lehine sonuçlanıp imzalanabilmesi için tek bir koşul vardır ki, o da “sabırla hareket edebilmektir.” Bilinen bir gerçektir ki, Lozan Barış Konferansı'na kadar Avrupa'ya karşı Türkiye, masa başında daima yetersiz kalmıştır. Örneğin; “Sevr Antlaşması”nı zorla imzalarken, Avrupa devletlerinin hiç biri insaf ve merhamet göstermemiştir. Türkiye, eğer 1922 yılının Kasım ayı öncesi askeri harekâtı takviye edememiş, güçlenememiş ve belirli bir başarı sağlayamamış olsa, “Mudanya Mütarekesi” ve “Lozan Barış Konferansı” günlerini görmek bile mümkün değildir. Çünkü ortada yılların ve özellikle son senelerin çözümsüz sorunları vardır. Açıkçası yeni Türk Devleti, ulusal davayı başarıyla sonuçlandırmak, yılların iktisadi ve mali sorunlarını çözebilmek için güçlü ve sabırlı olmalıdır. Meclis gizli görüşmelerinde yapılan tartışmalar ve ulaşılan kararlar, “Milli Mücadele”nin anlamını tam olarak anlayamamış olanlar için doğaldır.

Sonuçta “Lozan Barış Antlaşması”, ortaya çıkan tüm olumsuzluklara rağmen, 24 Temmuz 1923'te imzalanmış, böylece taraflar arasındaki yılların hesaplaşması da sonlandırılmıştır. Türk kamuoyu, yaşadığı anlamsız ve tutarsız gelişmelerden, gerçekçi ve akılcı düşüncelerle kurtarılmıştır. Böylece yeni Türk Devleti, bağımsızlık yolunda haklı davasını dünya ve Türk kamuoyuna olumlu koşullarda yansıtma fırsatı bulmuştur.

Kaynakça

Resmi Yayınlar

Düvel-i Müttetika Tarafından Teklif Olunan Muahede-i Sulhiye ve Mukavelat Projeleri ve Türkiye'nin Teklif Ettiği Tadilat, (1339). İstanbul: Matbaa-i Ahmed İhsan Şürekası.

Lozan Barış Konferansı Tutanak ve Belgeler, (1969). Haz. Seha, L. Meray; Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını.

TBMM Gizli Celse Zabıtları

TBMM Zabıt Ceridesi

Araştırma Eserler

Akşin, Aptülahat. (1991). Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Armaoğlu, Fahir. (1992). 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, Ankara: Cilt I, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Bayur, Yusuf Hikmet. (1991). Türk İnkılâbı Tarihi, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 4. Baskı.

Cebesoy, Ali Fuat. (2007). Siyasi Hatıralar, Yay. Haz. Osman Selim Kocahanoğlu, İstanbul: Temel Yayınları, 2. Baskı.

Demirci, Sevtap. (2011). Belgelerle Lozan, Taktik-Stratejik-Diplomatik Mücadele 1922-1923, Çev. Mehmet Moralı, İstanbul: ALFA Basım Yayım Dağıtım San. Ve Tic. Ltd. Şti.

Gökbilgin, M.Tayyib. (2011). Milli Mücadele Başlarken, İstanbul: Cilt I-II, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Gönlübol, Mehmet ve Sar, Cem. (1969). Olaylarla Türk Dış Politikası, Ankara: Ankara Üniversitesi SBF Yayını, Sevinç Matbaası.

İsmet İnönü Hatıralar. (2009). Yay. Haz. Sabahattin Selek, Ankara: Bilgi Yayınevi, 3. Basım, 2009.

Karal, Enver Ziya. (2007). Osmanlı Tarihi, Ankara: Cilt V ve VIII, Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Kocatürk, Utkan. (2000). Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Lozan, Ali Naci Karacan. (2009). Haz. Hulûsi Turgut, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 3. Basım.

Ökte, Sezai Kürşat. (2014). Toplum Hareketinin Perde Arkası (1918-1922) Halkla İlişkiler, İstanbul: Derin Yayınları.

-
- Pamuk, Şevket. (2016). Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi, Büyüme, Kurumlar ve Bölüşüm, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 6. Baskı, Ayhan Matbaası.
- Sonyel, Salahi R. (2003). Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika II, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 3. Baskı.
- Soysal, İsmail. (2000). Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları, Ankara: Cilt I, Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Soysal, İsmail. (1965) Türkiye'nin Dış Münasebetleriyle İlgili Başlıca Siyasi Andlaşmaları, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Şimşir, Bilal N. (1990). Lozan Telgrafları I (1922-1923), Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Tansel, Selahattin. (1977). Mondros'tan Mudanya'ya Kadar, Ankara: Cilt I, Milli Eğitim Basımevi.
- Tokgöz, Erdoğ. (1993). Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi, Ankara: Hacettepe Üniversitesi, İİBF, Yayın No: 16, 2. Baskı.
- Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular Belgeler Yorumlar. (2001). Editör: Baskın Oran, İstanbul: İletişim Yayınları, 5. Baskı.
- Ziya, Nasim. (1975). Kıbrıs'ın İngiltere'ye Geçışı ve Adada Kurulan İngiliz İdaresi, Ankara: Ayyıldız Matbaası, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.

Sürelî Yayınlar (Gazeteler)

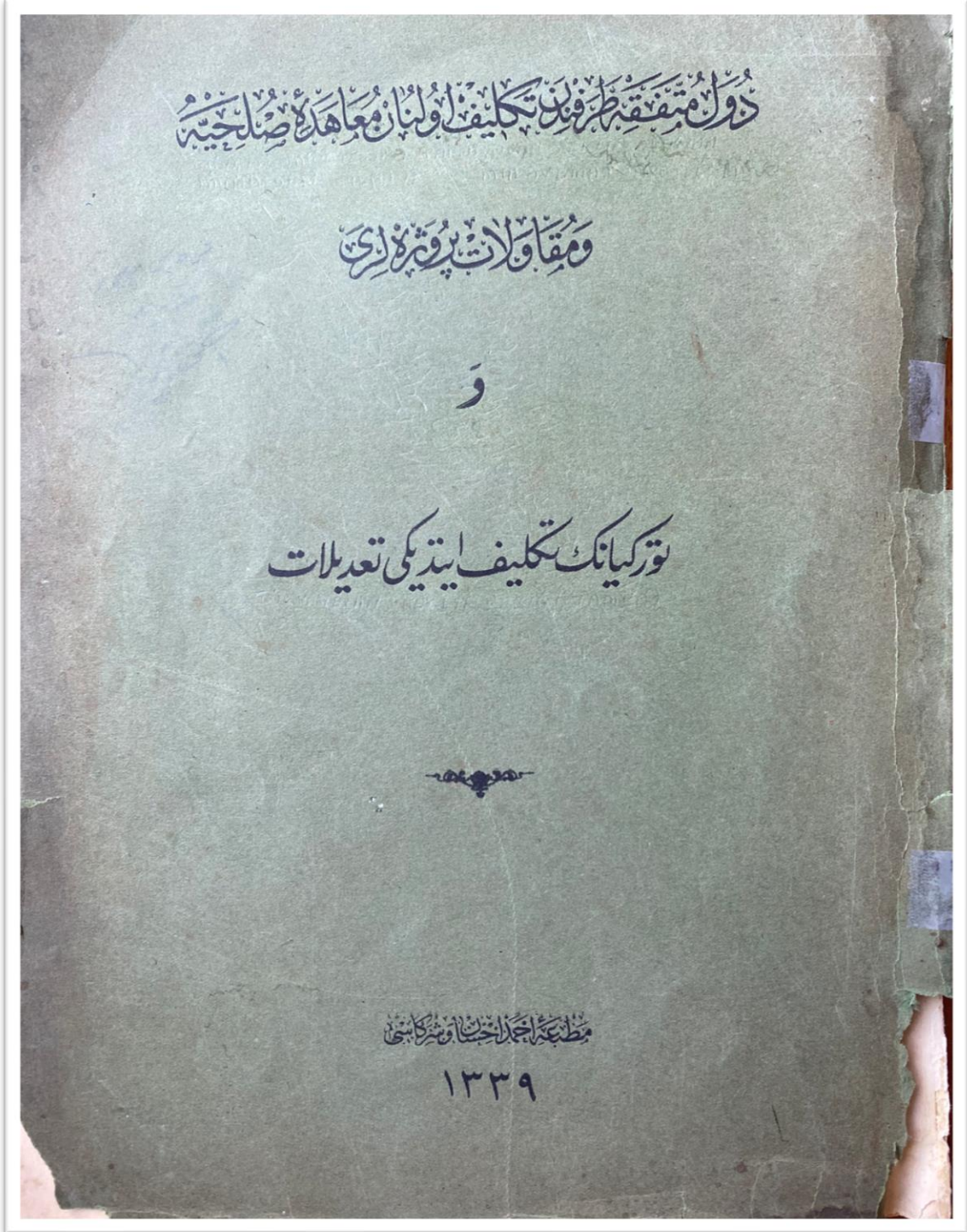
- Cahit Hüseyin. Tanin, (5 Mart 1923).
- Hakimiyet-i Milliye, (2-9 Mart 1923), (24 Temmuz 1933).
- Tasvir-i Efkâr, (5 Mart 1923, 8-10 Mart 1923).

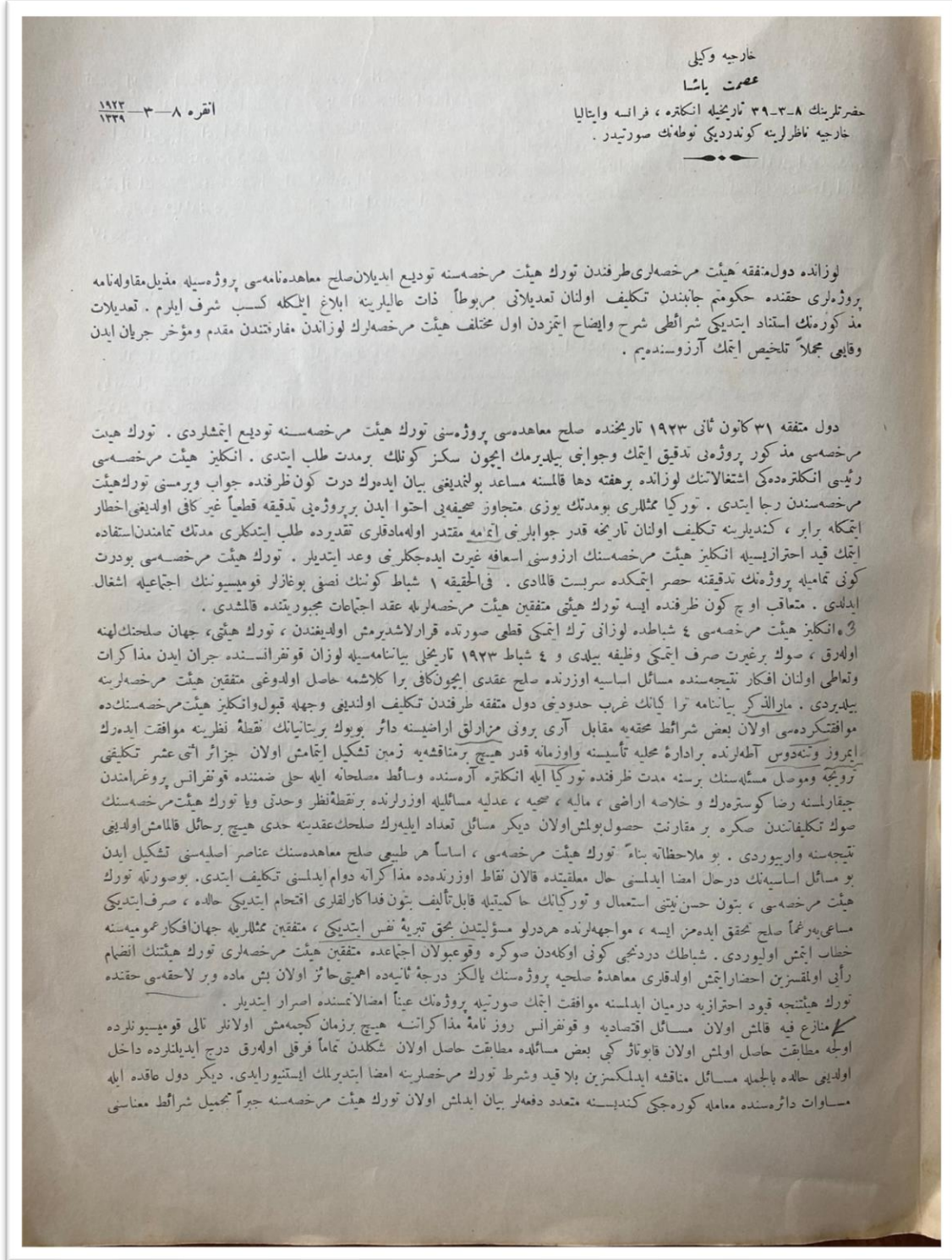
Sözlükler

- Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988.

EKLER

EK-1: Düvel-i Müttetika Tarafından Teklif Olunan Muahede-i Sulhiye ve Mukavelat Projeleri
ve Türkiye'nin Teklif Ettiği Tadilat

(Örnek, Sayfa-1)

